

Bankrot legitimacy. Co by George Orwell říkal dnešku

George Orwell je ve všeobecném povědomí zapsán jako autor líčící ty nejtemnější hrůzy totalitarismu. Což je sice pravda, leč to samé Orwell dokázal, i pokud jde o demokracii. Stačí zalistovat jeho *Válečným deníkem* a přenést se do válkou sužovaného Londýna.

„Dnešní zprávy jsou přímo úděsné,“ píše Orwell 14. dubna 1941, „Němci stojí na egyptské hranici a zdá se, že britské síly v Tobruku jsou obklíčeny, i když Káhira to popírá.“ Ale toto je stále spíše běžná válečná rutina, pravý horor nastane až po setmění. Večer totiž Orwell zavítal do jedné hospody, aby si tam poslechl zprávy o deváté. Zpozdil se však o několik minut, a tak se ptal hostinské, co ve zprávách bylo. „Ach, my si tady zprávy nikdy nepouštíme. Stejně je nikdo neposlouchá. Vedle v místnosti navíc hraje piano a jenom kvůli zprávám by pauzu asi neudělali,“ opáčila londýnská šenkýřka.

V Orwellových válečných zápiscích snad není beznadějnějšího místa. Tohle se děje ve chvíli, zoufá si Orwell, „kdy je v nejvyšším ohrožení Suezský průplav. Připomíná mi to podobnou situaci v době kolem Dunkirku, kdy by hostinská zprávy nepustila, pokud bych ji k tomu nedonutil (...) Stejná situace byla i v roce 1936, kdy Němci obsadili Porýní. (...) A tak je tomu od roku 1931 v případě každé krize. Po celý ten čas má člověk pocit, že kope do nějaké neproniknutelné zdi stupidity.“

Ale ani v nejvyšších, vládnoucích či v té době přímo velících kruzích nemohl Orwell nalézt velkou naději. Dvaadvacátého dubna na stránkách deníku nejprve zkritizoval britskou strategii a pak hořce dodal: „Nejtíživější na této válce není právě prožívané strádání, nýbrž vědomí, že nás vedou padavky (...) Je to jako kdyby váš život závisel na výsledku nějaké šachové hry - a vy prostě jen tak sedíte, sledujete partii, jste svědky naprosto idiotských tahů a nedokážete jim nijak zabránit.“

Nenadějně vyhlídky

Orwellův povzdech bohužel sedí i na mírový život v demokracii, v České republice a vlastně kdekoli jinde. Co nás vlastně i v časech hlubokého míru o volbách a po nich čeká? Lidé, z nichž většina zprávy nesleduje (rozhodně ne nějak detailně), rozhodnou o držitelích moci. Ať už vyberou kohokoliv, je předem jasné, že zpravidla půjde o „padavku“, který nedokáže čelit lobbistickým tlakům, ba jim již dlouho nadbíhal, a i proto mohl volby vyhrát, neboť měl peníze na kampaň. Vyhrát s hlasy od číšníků a hospodských hostů, co namísto zpráv poslouchají přihlouplé šlágry. A s vítěznými padavkami pak prožijeme další čtyři roky. Čtyři roky budeme „svědky naprosto idiotských tahů“ bez sebemenší možnosti jim nějak zabránit. A při dalších volbách se celý fraškoidní cyklus zopakuje, byť možná v trochu jiné sestavě pokud jde o osoby a obsazení. Takové máme „nadějně vyhlídky“.

Depresi musí ještě prohloubit vědomí, že od dob Orwellovy Británie (nikoliv „orwellovské“, ale demokratické) prošlo lidstvo mohutným vývojem a prodělalo několik revolucí, jež jsou všeobecně považovány za prospěšné a příjemné. Kromě revoluce sexuální nutno v tomto kontextu zmínit několik vln revolucí technologických. Završených zatím revolucí informační, neboť díky internetu má každý přístup k opravdu nepřehlednému množství informací. Záleží samozřejmě na každém jedinci, jak si je přebere. Většina lidí se však pořád chová podobně jako osazenstvo londýnské knajpy z jara 1941. Pouze živého pianistu nahradil přehrávač „empéetrojek“ a hospodské tlachy v sedávání před plazmou (často spíše doma než v hospodě), kde běží nějaký ten fotbal nebo hokej. Sportovní byznys se už postará, aby se bylo pořád na co dívat: když se nehraje fotbalová Liga mistrů, dávají alespoň paraguayský šampionát v rugby.

Zajímavé je, že v nakupování přes internet, plánování dovolených, ladění sportovních kanálů či stahování filmů zadarmo projevuje lidstvo velký přehled, technickou zdatnost, ba i vynalézavost. Pokud však jde o sledování veřejného dění a schopnost o něm přemýšlet, jsou najednou skoro všichni, muži i ženy, na úrovni stereotypu „blondýnka“.

Přitom vzdělanost se statisticky zvyšuje, vysokou školu má dnes pomalu každý druhý člověk, leč není vzácností, když specializovaný vysokoškolák dělá elementární pravopisné chyby.

Populismus a chudoba

Výraz populismus se obvykle spojuje s představou zručného politického manipulátora okouzlujícího a podmaňujícího si davy, chudé, prosté, nevzdělané masy, které mu pak nezodpovědně nasypou hlasy. To je „černá mūra demokracie“ platná pro celé devatenácté a pro první polovinu dvacátého století, nicméně v posledních desetiletích by již ve vyspělých západních zemích neměla strašit, neboť tu nejsou žádné chudé a nevzdělané masy. Podle zhruba sto let starých předpokladů mělo právě odstranění chudoby spolu s růstem vzdělanosti zbavit lidstvo sociálního napětí, a tedy i politického neklidu. Měl následovat pouze poklidný vývoj sociálně soudržné a technologicky vyspělé společnosti, zbavené většiny předsudků i zdrojů útlaku z minulosti.

Zpočátku „vidíme svět téměř na vrcholu bohatství a blahobytu. Obyvatelstvu zdá se býti také vrcholem bezpečnosti. Když nyní myslící pozorovatel pohlíží zpět na intelektuální dějiny této doby, nejvíce bije do očí z veškerého tkaniva moudrosti a omylu onen přelud bezpečnosti. Ale srovnáme-li stav lidstva na začátku jednadvacátého století se stavem některého dřívějšího období v dějinách, pochopíme snad částečně tuto slepou sebedůvěru. Nebyla to ani tak rozumná důvěra jako spíše nevyhnutelný následek trvalého blahobytu. Dle jejich měřítka dařily se lidem věci úžasně dobře. Nenadsazujeme dojista, povíme-li, že všechno obyvatelstvo bylo pravidelně opatřováno více než dostatkem potravy, a životní statistika oné doby nasvědčuje zlepšení zdravotních poměrů měrou potud neslýchanou, nasvědčuje též rozsáhlému vývoji inteligence a zručnosti ve všech uměních, která život činí životem. Prostý člověk mohl procestovati bez pohromy tři čtvrtiny obydlené zeměkoule,

mohl podniknouti cestu kolem světa za méně peněz, nežli co vydělal ročně obratný řemeslník. A každý rok, každý měsíc přibyla nějaká nová vymoženost; přišly nové vědecké výzkumy, nový stroj!“

Napsal Herbert George Wells v románu *Válka ve vzduchu*, který vyšel v roce 1908. Citát pochází z českého vydání z roku 1937, a svévolně jsem v něm zaměnil jedno slovo: místo „na začátku dvacátého století“, jak je uvedeno v originálu, jsem dal „jedenadvacátého“. Jinak jsem neměnil nic. Přesto citát padne i na dnešní dobu skoro jako ulitý. Svědčí to zajisté o velké prozíravosti autora, průkopníka žánru takzvané vědeckofantastické literatury, která je příslušníky naší přetechizované civilizace, užívajícími plnými doušky zázraků vědy, aniž by jim, včetně prostého mobilního telefonu, rozuměli, paradoxně považována za oddechové čtení pro školou povinné hochy.

„Spíš projde velbloud uchem jehly, než vejde bohatý do Božího království,“ zní jeden z nejznámějších Ježíšových výroků z evangelií. Výkladů této věty existuje snad více než hvězd na nebi, nicméně „vědecký fantasta“ Wells nám poodkrývá minimálně jeden podstatný a opomíjený význam: blahobyť prostě vede ke ztrátě ostražitosti, k z pohodlnění, ba přímo ke zblbnutí. Což je jistě podivuhodné, neboť vyšší životní úroveň by měla člověku poskytnout více času i možností ke studiu a k přemýšlení. Ale jak se ukazuje, jde o naprosto mylný a naivní předpoklad. Nastane-li blahobyť, lidé si ho začnou bezhlavě užívat, a vůbec je přitom například neděsí, že, Wellsovými slovy, „jejich úvěrní a peněžní soustava jeví se býti věcí téměř fantasticky nejistou“. Dokud chodí na konto peníze a dokud je za ně v supermarketech co nakupovat, o pevnosti ekonomických i jiných základů civilizace nikdo nepochybuje.

Bankrot civilizace?

Wellsova *Válka ve vzduchu* líčí destrukci vyspělé civilizace všude na Zemi v důsledku ničivého konfliktu, v němž hrají prim obří vzducholodě. Což se sice nějakému dnešnímu blahobytnému „rozumbradovi“ nemusí jevit jako příliš prozíravé, ale dosadíme-li si namísto vzducholodí bombardéry z druhé světové války nebo rakety s jadernými hlavicemi, tedy další vývojové stupně vzdušného válečnictví, musí i dnešní čtenář ocenit předvídavost autora, neboť ten příčiny i důsledky moderní vzdušné války jinak analyzuje velmi přesně.

Ve Wellsově podání civilizace hyne především kvůli skutečnosti, že „mechanická vynalézavost postupovala rychleji nežli duševní a společenská organizace“. Což se od vydání Wellsovy knihy několikrát krutě potvrdilo, nejen ve dvou světových válkách.

Dnešní západní civilizaci však ohrožuje něco jiného než ničivá válka - všeobecný bankrot. Demokratický kapitalismus možná narazil na meze svých možností, podobně jako Titanic na ledovec či Costa Concordia na mělčinu. Demokraciím hrozí krach, nikoliv primárně politický, ale ekonomický. Neexistuje snad žádná nezadlužená demokracie, a byť některé země drží úroveň zadlužení měřenou coby poměr k HDP v údajně únosných mezích, příčiny zadlužování odstraněny nejsou, ba přímo „systémově“ hlodají dál.

Vina za to, že civilizace demokratického kapitalismu tone v dluhách, se zpravidla přisuzuje demokracii, nikoliv kapitalismu: Politici slibují a voliči je volí kvůli lákavým slibům, které pak ekonomika nedokáže utáhnout. Za lék na dluhovou past se pokládá utažení opasků a za politický problém pak to, jak přimět voliče, aby s touto interpretací a s jejími nemilými důsledky souhlasili. Nejmodernější verzí populisty je dle této výkladové linie politiků typu Vladimíra Špidly omílající mantru, že „zdroje tu jsou“.

Ale proč má náš úžasný vyspělý technologický svět takový problém s dluhy? Nevězí jeho potíže ještě někde jinde než jen v nezodpovědném rozhazování sociálních dávek, v přebujelém sociálním státu? Je kapitalismus v této kauze opravdu tak nevinný?

Aldous Huxley popisuje ve své proslavené, leč vlastně neznámé antiutopii *Brave New World* (česky *Konec civilizace*) rozvinutou konzumní společnost uctívající Henryho Forda coby božstvo, v níž mimo jiné platí i „spotřební povinnost“ a všem je od dětství vštěpována zásada „radši zahazovat nežli opravovat“. Tedy princip šrotovného. Sám Henry Ford si dobře uvědomoval, že z hlediska efektivity výroby samotné by sice bylo dobré tlačit mzdy dolů, avšak pak by také nemusel nic prodat. Nabídka zkrátka musí mít poptávku. Vyjádřeno Fordovými slovy z knihy *Dnes a zítra*: „Motiv mzdy vyžaduje, aby byla vyplácena nejvyšší mzda, neboť jinak nepřejde do chodu okruh kupní síly.“

A „okruh kupní síly“ (což už není Fordova myšlenka) se udržuje v chodu též přerozdělováním, sociálními dávkami a podobně. Ostatně pokud by se v západních zemích rapidně snížily důchody, zhroutí se například dosud mohutně expandující odvětví výletních lodí a plaveb (ve stylu Costa Concordia), neboť právě důchodci tvoří jeho hlavní klientelu.

„Nemůže být pravého blahobytu, dokud si nemůže dělník, vyrábějící obyčejné zboží, koupiti svůj výrobek. Vaši vlastní zaměstnanci jsou částí vašeho publika. To by mělo platit všude, ale jedna z nesnází evropských spočívá v tom, že se od dělníka neočekává, že koupí svůj výrobek. Částečnou příčinou toho je, že Evropa posílala v minulosti tolik zboží do ciziny, že ani skutečně nepomýšlí na domácí trh,“ pravil též Henry Ford na stránkách knihy *Dnes a zítra*, jejíž české vydání, z něhož cituji, se objevilo na knihkupeckých pultech v roce 1926. Časy se samozřejmě po takřka devadesáti letech od vydání změnil, nicméně dnes Fordova slova platí (či brzy mohou platit) pro Čínu.

Hledání nových trhů však nemá význam pouze teritoriální. Může jít též o vyvolávání nových přání, chutí a vášní, jimž nový výrobek jakoby „vyjde vstříc“. Komerční reklamní mašinerie, metodami plně srovnatelná s propagandou totalitních diktatur, se už postará o patřičnou poptávkovou vlnu. Ta poskytne práci tisícům lidí, a mzda na jejich kotech padne na uspokojení jiné poptávkové vlny. A tak pořád dokola. V řádu jednoho dvou století to způsobuje epochální růst ekonomiky, techniky i životní úrovně. Dlouhodobě to však nemůže dopadnout dobře.

Život skýtá plno příjemných možností, leč zaměstnavatel nutí ke zvyšování kvalifikace (nikoliv skutečného vzdělání, ale úzké specializace pro výkon určité funkce) a hypotéky a půjčky se pravidelně hlásí o splacení... Moderní člověk je proto nakonec jen vystresovaným otrokem vyšších materiálních sil, jen kmitá, aby dostal svým závazkům a k tomu se snaží, jak se říká, „aby ze života něco měl“, tedy aby konzumoval. Žádný div, že se rodiny rozpadají a že se rodí stále méně dětí. Společnost demograficky stárne, v aktivním věku se nachází méně a méně lidí, zato zdravotnictví je i díky rozvoji techniky a vyvolávání poptávky ze strany farmaceutického průmyslu čím dál tím dražší. Výdajů je příliš mnoho, příjmů příliš málo, nůžky dluhu se rozevírají, katastrofa se neodvolatelně blíží...

Prasátka v žitě

Vzájemně propojený rozvoj trhu, technologií, sociálního státu i svobody přivedl západní civilizaci k historicky nevídanému blahobytu, na nějž byla patřičně hrdá a který ji mimochodem činil nedostupným „rájem na zemi“ pro miliony lidí žijících v komunismu či, přesněji řečeno, v „reálném socialismu“. Nejen demokracie, ale právě i blahobyt tvořil základ legitimacy Západu, zatímco komunistický neblahobyt – zvláště v konfrontaci se světem zahlédnutým alespoň na chvíli pomocí západních detektivek neprozřetelně vysílaných komunistickou státní televizí – komunistický systém delegitimizoval. Nyní však „roztočený stroj“ demokratického kapitalismu patrně dospěl na práh hluboké systémové krize, jejíž důsledky dnes těžko dohlédnout.

„Tady to chce prostě čtyři body: za první zákon o referendu, za druhý zákon o odvolání politiků, zatřetí, aby státní zaměstnanci dostávali maximálně dvojnásobek průměrného republikového platu bez jakýchkoliv výhod a čtvrtá věc, jestliže sedím v parlamentu nebo v senátu, nemám mít právo

podnikat, nemám mít právo na vedlejší pracovní poměr. Já chodím do práce, musím si práci odvádět, nemám na nic jiného čas. Jestliže von má čas na něco jiného, tak tu práci neodvádí poctivě. Když tyto čtyři body protlačíme, tak si budeme žít jako prasata v žitě," svěřil se jeden z rozhořčených účastníků odborářské demonstrace z 21. dubna kameře serveru Novinky.cz. Jde samozřejmě o pěknou ukázkou lidového populismu, přičemž bodu číslo tři by demonstranty proklínaný ministr financí Kalousek nepochybně upřímně zatleskal. Ale nejdůležitější je finále celého proslovu, věta „budeme si žít jako prasata v žitě“. Nejmenovaný občan tu s hospodskou jadrností přesně vystihl zdroj legitimacy všech moderních politických systémů: autoritářských, totalitních i demokratických. Všechny v konečném důsledku vlastně slibovaly či slibují jedině: blahobytnost neboli život prasete v žitě. Liší se metodami, jak toho dosáhnout, a historicky byl v této soutěži o nejplnější korýtka úspěšný pouze demokratický kapitalismus (tedy spojení demokracie a „trhu s přívlastky“). Avšak, jak se zdá, zdaleka nikoliv navěky. Co s tím?

Populismus ve stylu „zdroje tu jsou, oni vám je zatajují“ samozřejmě povede ke zkáze. Ale hlavní problém patrně vězí v tom, že i nepopulistická „rozpočtová zodpovědnost“ v podobě osekávání státních výdajů může nešťěstí jen oddalovat, nikoliv ho odvrátit. Je to jako kdyby náš život, řečeno s Orwellem, „závisel na výsledku nějaké šachové hry - a vy prostě jen tak sedíte, sledujete partii, jste svědky naprosto idiotských tahů a nedokážete jim nijak zabránit.“

Změnu k lepšímu by mohla přinést pouze nějaká opravdu radikální reforma, k níž však, slovy H. G. Wellse, „duševní a společenská organisace“ lidstva není připravena. Muselo by totiž jít o zásadní změnu paradigmatu legitimacy, aby už blahobytnost a konzum netvořily její „kámen úhelný“. Což se dnes pochopitelně jeví jako naprostá utopie.

Zdroj: revuepolitika.cz

Autor: Josef Mlejnek